

BRIGADES INTERNACIONALS: MULTILINGÜISME, PEDAGOGIES I MEMÒRIA

RAMON NAYA ORTEGA

Universitat de Barcelona

M. LOURDES PRADES ARTIGAS

Universitat de Barcelona

L'estudi que presentem sobre el multilingüisme i les Brigades Internacionals s'emmarca dins del projecte SIDBRINT (Sistema d'Informació Digital sobre les Brigades Internacionals). SIDBRINT és un web de la Universitat de Barcelona que tracta de la recuperació de la memòria històrica de les Brigades Internacionals. El seu objectiu és donar visibilitat als gairebé quaranta mil voluntaris internacionals que van venir a defensar la República, mitjançant una base de dades de brigadistes que, de manera rigorosa, relaciona tots ells amb una sèrie de documents que els referencien, seguint els principis bàsics de l'hermenèutica de les fonts.

El 10 de novembre de 1937 el diari *Defensor de Albacete. Diario republicano de izquierdas*, defineix la ciutat com «Babel en la Mancha». «Hasta Albacete han llegado hombres de todas las razas, de todos los pueblos. Allí conviven levantinos, catalanes, manchegos, andaluces y extranjeros de todos los climas...». Es plasma una imatge molt gràfica de l'enrenou d'una ciutat que ha canviat en pocs dies, ja que

es va establir el centre de comandament i d'entrenament de les Brigades Internacionals. Se senten per les places i els carrers un guirigall de llengües dels cinc continents. Aquesta tranquil·la ciutat provinciana va veure com en pocs dies es multiplicava la seva població amb voluntaris vinguts dels cinc continents.

Babel és el càstig diví que impedeix els homes dur a terme una empresa comuna amb èxit per falta d'entesa entre ells. La munió de llengües que parlaven, i la impossibilitat d'entendre's, els va fer fracassar. El multilingüisme, en aquest cas, va suposar un impediment.

Però, un cop ja disseminades les llengües al món, com gestionen el multilingüisme les comunitats? Avui, ens volem fixar en les Brigades Internacionals, aquesta comunitat tan singular i a la vegada plural que va haver de fer front al seu Babel particular, per esbrinar la manera com van gestionar el multilingüisme per dur a terme una empresa comuna.

Malgrat la derrota militar de la República Espanyola i malgrat la seva composició heterogènia, les Brigades Internacionals van ser unitats militars i sanitàries operatives. Van aconseguir, no sense dificultats, entendre's: més de trenta cinc mil persones vingudes dels cinc continents, multitud de llengües i cultures convivint, però amb un mateix ideal: defensar la democràcia i combatre el feixisme. Com s'ho van fer per comunicar-se i organitzar-se? Com s'ho van fer per aprendre llengües en un període tan breu i en unes circumstàncies tan excepcionals?

Volem aclarir que, per als voluntaris internacionals, Babel és la manera col·loquial que es té a l'època per anomenar un espai on conviuen multitud de llengües diferents simultàniament. Actualment podríem substituir Babel per l'ONU per referir-nos a un espai on es parlen multitud de llengües alhora.

Tota aquesta heterogeneïtat es va voler homogeneïtzar en batallons organitzats lingüísticament.

Els estudis més fiables assenyalen que el nombre total de brigadistes va ser d'uns trenta cinc mil, provinents de cinquanta-tres països. Els més nombrosos van ser els francesos i, després d'aquests, els polonesos i els italians. La creació d'aquest exèrcit internacional, integrat per més de trenta cinc mil homes i dones dels cinc continents, és un exemple únic a la història, tant pel que fa als seus efectius com pel fet que venien a lluitar de manera voluntària.

Les Brigades Internacionals van participar en la majoria dels fronts de guerra. Van destacar especialment a la Batalla de Madrid, del Jarama, de Brunete, de Guadalajara, de Belchite i de l'Ebre, on van fer un gran sacrifici humà a primera línia de foc i on batallons sencers van quedar pràcticament aniquilats. Es calcula que van perdre la vida a Espanya entre nou mil i deu mil voluntaris internacionals.

L'estrella vermella de tres puntes, símbol del Front Popular Internacional que representa la unió entre comunistes, socialistes i anarquistes, és l'emblema característic d'aquest exèrcit. La Internacional Comunista va impulsar la creació de les Brigades Internacionals; per tant, majoritàriament eren comunistes, però el nombre de socialistes, anarquistes o persones que s'identificaven amb l'ideari republicà era rellevant. El seu compromís era, com es troba recollit en diversos testimonis, «defensar la democràcia i lluitar contra el feixisme».

Els brigadistes lluiten voluntàriament per uns ideals. Des de 1936 fins a l'actualitat, arreu del món, la Guerra Civil espanyola ha esdevingut símbol de la lluita contra el feixisme i darrera esperança de fer una revolució social. És considerada la darrera guerra per ideals, la darrera gran causa, i el preludi de la Segona Guerra Mundial que molts voluntaris van vaticinar.

Lluita contra l'analfabetisme

Les Brigades Internacionals han estat considerades com un dels exèrcits més instruïts de la història pel gran nombre d'intel·lectuals que el formaven, però molts internacionals i autòctons havien d'afrontar l'aprenentatge d'una nova llengua amb la dificultat afegida que molts d'ells eren analfabets. Per intentar resoldre aquesta adversitat, s'animava els brigadistes a aprendre a llegir:

Soldado, con las armas en la mano vas desbrozando el camino de la victoria. Empuñando los libros te liberas de la esclavitud de la ignorancia.¹

La lluita contra l'analfabetisme ja havia estat una constant, tant per al govern de la República –les Missions Pedagògiques en són un bon exemple– com per als voluntaris internacionals, que també es van proposar posar fi a l'analfabetisme als seus batallons. Es considerava que l'analfabetisme beneficiava la classe dominant en detriment dels obrers i camperols. És per aquest motiu que es creaven escoles quan s'arribava a diferents pobles. Tant per als soldats com per als nens de la localitat.

Però la manca de mestres era una realitat. Per això s'organitzaven fent formació en cascada: els alumnes més avançats –de vegades això volia dir simplement saber llegir i escriure– ensenyaven a la resta. Les Milícies de la Cultura van contribuir, també, a l'alfabetització de les Brigades i de l'Exèrcit Popular en general. Els resultats no van trigar a arribar i el nombre de soldats que aprenien a escriure i llegir augmentava progressivament.

A les publicacions interbrigadistes hi trobem la relació dels alumnes més avançats, amb el detall dels dies que han trigat a aprendre:

1. *Le Volontaire de la liberté: organe des Brigades internationales*, 1938, núm. 37, p. 8.

Anastasio Sanz (zapadores) aprendió en siete días. En el 2º batallón los camaradas José Domingo y Jaime Esteve aprendieron en 15 días.²

Tanmateix, es publicaven les cartes d'aquells que havien après a escriure com a incentiu per a la resta de companys encara analfabets. Poder escriure i llegir la pròpia correspondència serà usat com a motivació per alfabetitzar la tropa. Una altra eina d'aprenentatge que es va instaurar va ser el teatre, i també va tenir un paper important la creació de biblioteques. S'animava els soldats a tenir sempre un llibre a mà les estones lliures, i es va potenciar la traducció de llibres, especialment dels que relataven testimonis de la guerra. Es feien traduccions a diversos idiomes dels articles de la premsa interbrigadistes. Un grup de voluntaris s'encarregaven d'aquesta activitat.

Aprenentatge de llengües

La immersió lingüística va ser el sistema més utilitzat, basat en la convivència diària entre soldats espanyols i internacionals —en grups de quatre soldats, dos d'espanyols i dos d'internacionals, que conviuen en el mateix espai. Així es mantenia un ensenyament intensiu de les llengües respectives, es perdien prejudicis nacionals, s'optimitzava l'aprenentatge i es fomentava el bilingüisme.

Por la vida conjunta nos conocemos mejor. Españoles e internacionales duermen a cuatro en una carpa. Esta es la mejor clase de español. Así se pierden también los prejuicios nacionales.³

Els diaris publicaven llistes de vocabulari, ja que dominar-lo era vital. Tenir nocions de la llengua, o si més no

2. *12 Februar zeitung des 4 Bataillons, 11 Brigade. 7/11/1937.*

3. *Pasaremos*, 1937, núm. 11, p. 2.

entendre algunes paraules, augmentava les probabilitats de supervivència al front i millorava la convivència a la rereguarda amb la població.

Quan els brigadistes arribaven a un poble, la gent els rebia amb més eufòria o desconfiança en funció no només dels esdeveniments bèl·lics, sinó també de la llengua amb què parlaven. Testimonis de l'època afirmen que el que més es valorava era l'ús d'una mateixa llengua; fins i tot més que veure'ls en acció defensant el poble o col·laborant en feines civils.⁴

Les consignes a la premsa per aprendre l'idioma són constants. Es vol que l'adquisició d'una nova llengua sigui en doble direcció: uns han d'aprendre la llengua dels altres. Parlar la mateixa llengua que els companys reforça el vincle i permet conèixer una altra cultura. Per això se'ls anima a conversar diàriament amb els companys estrangers i a assistir als cursos intensius programats:

Así pues, camarada francés, camarada español, si el aprender la lengua española y la francesa es fácil, y además es convenientísimo, ¿por qué no hacerlo?⁵

En aquests casos, parteixen de la idea que, com que les dues llengües tenen arrel llatina, serà fàcil per als dos col·lectius aprendre la llengua de l'altre. A més, s'insisteix a conversar sense vergonya amb els companys, preguntar tantes vegades com calgui, demanar que et corregeixin si pronuncies malament o fins i tot fer servir les mans i gesticular per entendre's.

Pel que fa als cursos intensius, es defugen els mètodes tradicionals d'aprenentatge de llengües, per la seva extensió, sigui quin sigui l'idioma. Tenint en compte les circumstàncies extraordinàries en què té lloc l'ensenyament, és a

4. *Bayonetas Internacionales*, 1937, núm. 3, p. 11.

5. *Le Volontaire de la liberté*, 1938, núm. 34, p. 9.

dir, enmig d'un conflicte bèl·lic, la consigna bàsica és que el mètode escollit sigui breu i que es pugui aprendre en poc temps:

Lo mejor es que en cada Batallón, por ejemplo, un camarada francés y un camarada español, conociendo lo principal de la gramática española, preparen buen método breve.⁶

S'estableixen les normes principals per preparar les lliçons:

1. Al principi els alumnes no han de prendre notes, ja que la diferència entre escriptura i pronunciació dificulta l'aprenentatge. L'alumne ha de treballar sense llapis ni quaderns, «solamente con la memoria y con la repetición a viva voz».
2. S'ha d'ensenyar el nom dels objectes directament, «señalándolos con la mano, y si no están presentes, describiéndolos por señas». Insisteixen molt en la correcció de la pronunciació «y no se enseñará otra palabra hasta que todos sepan pronunciar la anterior». El professor ha d'ensenyar, d'aquesta manera, els colors, les mides, els adjectius, etc. «El profesor señalará un objeto y preguntará: ¿qué es esto? Los alumnos repetirán uno por uno, en voz alta, la respuesta: esto es la cartuchera.»
3. Els temps verbals s'han d'ensenyar amb exemples i no s'han d'utilitzar les denominacions gramaticals de subjuntiu, pretèrit o passat: «Ejemplos, siempre ejemplos: yo soy soldado, él será sargento, nosotros fuimos niños.»
4. S'han d'ensenyar cada dia entre vint i quaranta paraules, escollides entre les d'ús més freqüent.

6. *Batallions - zeitung: des Battallion Thaelmann*, 1937, núm. 6, p. 9.

5. Ensenyar només els adverbis, les conjugacions i les preposicions que siguin d'ús freqüent, i sempre amb exemples.
6. Abans de començar cada classe, s'ha de preguntar a tots, un per un, els ensenyaments del dia anterior i repetir-los per si algú els ha oblidat.
7. Pot ser professor d'una companyia qualsevol que conegui bé l'idioma, encara que no estigui «muy duc-ho en gramática».

Aquest mètode d'aprenentatge en grup supera les dificultats inicials per aprendre una nova llengua optimitzant temps i esforç, i obviant fins i tot l'escriptura perquè no la necessitaran. A més, és habitual que es publiquin a la premsa interbrigadista fulls dedicats únicament a l'aprenentatge de les diverses llengües.

Hi trobem llistes de paraules, traduïdes a diversos idiomes, d'objectes i conceptes utilitzats en l'entorn militar: *motxilla, macuto, manta, botes, trinxera*, etc.; parts del cos humà, per poder-se fer entendre en cas de caure ferit: *cap, pit, mà*, etc.; verbs d'ús freqüent: *disparar, preguntar, estirar-se, amagar-se*, etc.; moments del dia: *matí, tarda, avui, ara*, etc., i expressions com *fer diana, carregar el fusell, foc creuat*, etc. Definitivament, tenir un vocabulari bàsic augmentava les probabilitats de supervivència. Els permetia entendre i fer-se entendre, encara que fos de manera rudimentària i de forma puntual en moments d'estrès.

Un exemple de la importància de tenir nocions del vocabulari el trobem en l'anècdota que s'explica en el *12 Februar Der 4º Batallón, XI Brigada, Una equivocación peligrosa*: «Un grupo de combatientes de la XI Brigada [...] deciden ir a por agua al pueblo de Quinto. Con gran alegría, ven un tanque de agua. Llenan sus cantimploras. En ese momento uno de ellos sale corriendo gritando palabras en alemán: *choco, weisse*... El otro, no entiende el porqué de

su reacción ni la advertencia, *¿qué le pasa se ha vuelto loco?* Y sigue llenando con tranquilidad su cantimplora; pero no llega a llenarla, cuando aparecen dos soldados de color oscuro, que le hacen observación risueña. Con ello se da cuenta de que son moros...». En aquest cas, els dos soldats sobreviuen després d'haver creuat les línies enemigues per error. La barreira idiomàtica ha estat a punt de costar-los la vida.

És evident que els soldats utilitzaran de manera espontània la seva llengua habitual, sobretot en els moments de més tensió, com podia ser un contraatac. Enmig d'un combat, per entendre's amb els membres del seu mateix batalló, era vital que les ordres les entenguessin tots per actuar de manera coordinada. Així ho descriu l'hongarès Joska Lorkovics quan explica que, en el moment de contraatacar, es podia sentir la mateixa ordre en diferents llengües: «A la izquierda otra voz dice: “Adelante”, “En avant”, “Elöre”, “Adelante”; se oía en todas partes».⁷ Es dona la mateixa ordre en castellà, francès i hongarès.

Altres iniciatives curioses que apareixen sovint a la premsa interbrigadista. Una és l'organització de concursos entre batallons, per exemple d'alemanys, per potenciar i practicar l'espanyol: es plantegen preguntes sobre ensenyament polític i tècnica militar que hauran de respondre en castellà. L'altra és la publicació d'exercicis amb faltes gramaticals que els voluntaris havien de corregir i remetre per «ayudar en el mejoramiento del Boletín».⁸ També s'expliquen breument regles gramaticals a la premsa.

En darrer lloc, volem destacar l'ús d'un sistema de símbols construït a partir de ratlles i punts per identificar alguns aspectes militars. Aquests símbols són interpretables en qualsevol idioma, fins i tot pels analfabets.

7. *Bayonetas Internacionales*, 1937, núm. 3, p. 2.

8. *12 Februar zeitung des 4 Bataillons, 11 Brigade*. 1937, núm. 4, p. 2.

Conclusió

El multilingüisme, com el mite de Babel, ve d'antic. Durant llargs períodes de la història, la humanitat s'ha vist obligada a comunicar-se tant en el seu idioma local propi com en la llengua franca dominant.

El multilingüisme pot ser vist com una nosa o un obstacle. Als anys trenta del segle xx, encara entre els estudiosos, per exemple, en els escrits del pedagog Alexandre Galí, es percebia el multilingüisme com a negatiu. En el cas dels voluntaris internacionals, és un tret identitari del qual estan molt orgullosos. Trobem a la premsa articles en què presumeixen del nombre de llengües que conviuen i es parlen simultàniament als seus batallons.

Aquesta comunitat multilingüe tan heterogènia, durant un període de temps tan breu, viu, conviu i sobreviu a una guerra. Conèixer la llengua augmenta les probabilitats de sobreviure al front i facilita la convivència a la rereguarda. Malgrat la diversitat de llengües i cultures que podien separar-los, hi havia un denominador comú entre tots els seus integrants: el compromís de lluitar per un ideal. La voluntat d'assolir-lo els va fer superar la barrera idiomàtica, sovint amb fórmules enginyoses per les circumstàncies. Atès l'alt nombre d'analfabets, simultàniament a aquest aprenentatge de llengües es va combatre l'analfabetisme tant dins de les seves files dels internacionals com entre la mateixa població civil. De fet, les fonts documentals constaten que van ser unitats militars i sanitàries operatives i força estimades per la població civil.